

Hoe ontstaat liefde voor taal? In deze nieuwe serie vertellen prominente taalgebruikers erover, aan de hand van een tekst waarmee het allemaal begon. In de eerste aflevering: cabarettier Erik van Muiswinkel.

MARIËTTE BAARDA

De beslissende tekst van ...

Erik van Muiswinkel: 'De kinderballade'

Als je Van Muiswinkel in één woord zou moeten typeren, dan dekt *gretig* de lading misschien nog het best. Het zit 'm in de manier waarop hij het café binnentapt en direct met het personeel in gesprek is, in de voortvarendheid waarmee hij dubbele espresso's en panini's bestelt, en het enthousiasme waarmee hij over de meegenomen tekst vertelt – waarbij je vermoedt dat hij dat ook aan de dag zou hebben gelegd bij willekeurig welk ander onderwerp.

Cabarettier, acteur, zanger en televisiepresentator Erik van Muiswinkel, al decennia niet meer weg te denken uit het Nederlandse theater- en televisie-

landschap, is bezig met de laatste reprise-voorstellingen van *De olieworstelaar*, een show waarin hij de voorlopige balans lijkt op te maken van zijn leven. Dat leven staat voor een belangrijk deel in het teken van taal. Hoe is dat zo gekomen? Welke tekst gaf er de definitieve aanzet toe?

Over de keuze van een voor hem belangrijke tekst hoefde Van Muiswinkel niet lang na te denken: "Vrijwel meteen kwam 'De kinderballade' bij me op, een gedicht van Gerrit Komrij, in de jaren zeventig getoonzet door Boudewijn de Groot. Een bijna episch lied over noodlot en liefde. Ik was meteen in de ban van de tekst."

Erik van Muiswinkel

Erik van Muiswinkel (1961) speelde in 1973 zijn eerste cabaret-programma. Sindsdien was hij betrokken bij zo'n vijftieng theater- en ruim tien tv-programma's. Ook werkte hij voor de radio. Met cabaretgroep Zak en As won hij in 1985 het Leids Cabaret Festival, in 1990 kreeg het tv-programma *Ook dat nog!*, waar hij vast panellid was, de Gouden Televizier-Ring. Meer bekroningen volgden: de Zilveren Reissmicrofoon voor het radioprogramma *Andermans veren* in 1994, de Annie M.G. Schmidtprijs voor het beste theaterlied, met Diederik van Vleuten, in 2001, en in 2014 de Poelifinario voor zijn onemanshow *Schettino!* Vanaf september 2017 gaat hij het theaterlandschap doorkruisen met zijn nieuwe programma *De oplossing*.

Erik van Muiswinkel woont in Haarlem, is getrouwd en heeft drie kinderen.

Vroegrijp

"Ik leerde de Kinderballade [zie ook het kader op blz. 12 – red.] kennen in een tijd dat iedereen nog erg gericht was op de Vijftigers en hermetische poëzie, gedichten die eerder studiemateriaal waren dan vermaak. Het gedicht lag mooi op de grens tussen het klassiek ambachtelijke en het light verse, de dichtvorm waar ik later zo van ging houden: Drs. P, Willem Wilmink, Jean Pierre Rawie, Ivo de Wijs, Lévi Weemoedt ... In Komrij's poëzie speelt altijd iets lugubers mee: scènes op kerkhoven, een bonte

"Komrij's tekst zit vol mooie stijlfiguren: 'Als hij lachte, lachten luidkeels / alle leeuweriken mee.'"

stoet van bizarre figuren; tegelijkertijd is het allemaal van een enorme speelsheid."

"Die vroegrijpe kinderen uit de Kinderballade kunnen vandaag de dag natuurlijk helemaal niet meer. Als iemand nu een lied begint met 'Hij was twaalf en zij was dertien', om ze vervolgens het korenveld in te laten lopen, fronsen iedereen zijn wenkbrouwen. Maar als je naar mijn ouders kijkt ... Sommige mensen zijn er wel degelijk vroeg bij. Mijn moeder was twaalf toen ze mijn vader leerde kennen, maar zag eruit als zestien. Hij was zestien, maar zag eruit als veertien, dus niemand vond dat vreemd."

Bidsprinkhaan

"In de tijd dat ik het lied voor het eerst hoorde, was ik vijftien, zestien, en net als iedereen van die leeftijd enorm bevattelijk voor verliefdheden. Misschien dat die allesverwoestende liefdesballade daarom zo binnenkwam. Het is een soort uitgesponnen sonnet: in de eerste drie coupletten beschrijft Komrij de liefde tussen een jongen en een meisje, dan volgt de noodlottige wending: het meisje met de zee-ogen blijkt een soort bidsprinkhaan te zijn die haar mannetje na de paring doodt."

"Ik kende op dat moment alleen nog maar popmuziek en poëzie waarin vrouwen werden opgehield, aanbeden en geromantiseerd. Om dan ineens te lezen over zo'n meisje zonder mededogen en in de bloei van haar jeugd – dat wierp ineens een ander licht op de vrouw."

"Weliswaar laat Komrij in het midden wie schuldig is aan de dood van de jongen, maar hij geeft een aanwijzing: 'Blauw waren haar vreemde ogen, / blauw maar zonder mededogen.'"

Gruwelijke snee

"De tekst zit ook vol mooie stijlfiguren. Meestal ben ik daar allergisch voor, omdat het er zo gauw dik bovenop ligt, maar bij Komrij blijven het klaterheldere zinnen: 'als hij lachte, lachten luidkeels / alle leeuweriken mee.' Dat luidkeels lachen van die leeuweriken: het is 'too much', en tóch is het mooi. Er staat geen woord verkeerd. En neem die 'gruwelijke snee'. Niet 'akelig' of 'bloederig', nee: 'gruwelijk'. Dat woord op die plek is zeer fraai. En dan dat 'langzaam ritselde zijn bloed nog'. Ik heb daarbij altijd dat schilderij voor ogen van Co Westerik, *Snijden aan gras*, de grasspriet die in een vinger snijdt. En ja, dan 'ritselt' je bloed."

"Ik houd van teksten waarin een iets uitgebreider vocabulaire wordt gehanteerd. Zo wist ik bijvoorbeeld niet wat de in de Kinderballade genoemde 'spangen' waren, maar mijn toenmalige vriendinnetje wist het wel: een sieraad dat als een soort halsband om je nek klemt. Prachtig woord, ook in combinatie met de ouderwets aandoende zinsconstructies." Zachtjes zingend: "Met haar helderrode wangen, / met haar glinsterende spangen, / leek zij in haar gazen bruidsjurk / 't meest nog op een toverfee."

"Komrij was natuurlijk een bizarre man; om te zien, om te horen. Zo iemand van wie je je – net als van Hugo Brandt Corstius of Theo van Gogh – vaak afvraagt hoe hij zich in het huidige debat zou mengen. Hij had altijd verfrissende standpunten, al ging hij ook wel heel makkelijk voor het applaus van rechts Nederland. Feministes als Joke Smit zette hij weg als 'de onwelriekende gleuvenbrigade'. Ik was een jaar of twintig toen ik dat las, en ik weet nog dat ik dacht: nee vriend, dit is echt niet goed. Maar Komrij blijft een geweldige dichter, iemand ook die van groot belang is geweest voor de Nederlandse poëzie – denk alleen maar aan zijn eigenzinnige, monumentale poëziebloemlezingen. Daar gaat niks vanaf."

Culthit

"En toen was daar dus ineens Boudewijn de Groot, de troubadour met die betoverende fluwelen stem, die het gedicht in 1976 op muziek zette voor de lp *Zing je moerstaal*, een Boekenweekproject van Ad Visser. Op die plaat brengen verschillende artiesten teksten van Nederlandse auteurs ten gehore. 'De kinderballade' haalde de hitparade en stond meer dan een decennium in de Top 2000. Het werd een culthit. De melodie van Boudewijn de Groot is wonderschoon, helemaal des Boudewijns, al kloppen de klemtonen niet allemaal. Maar dat zie ik graag door de vingers."

“Muziek kwam ons huis vooral binnen via mijn moeder. Ze was fan van de Beatles en Queen, we keken samen naar *Toppop*. Mijn vader en ik vonden elkaar meer in een fascinatie voor taal. Hij en ik lijkten ontzettend op elkaar, angstwekkend gewoon. Heel af en toe komen er nog wat oude vrienden van mijn ouders naar een voorstelling kijken en dan is dat het eerste wat ze zeggen. Ik vrees dat ik ook zijn rusteloosheid heb geërfd, dat overal op af willen, niet thuis kunnen zitten. Hij was eigenlijk altijd op pad als acteur en cabaretier, al ging hij daar pas op z'n drieënvijftigste zijn geld mee verdienen.”

Flipje

“Misschien dat ik als zestienjarige ontvankelijk was voor zo'n ongewoon lied als de Kinderballade doordat mijn oma me van jongs af aan had voorgelezen uit Annie M.G. Schmidt, Willem Wilmink en *De avonturen van Flipje*, waarin tot de verbeelding sprekende woorden als *canapé* stonden, en uitdrukkingen als *dan zijn de rapen gaar*. Wat ook hielp, was dat ik het werk van Lennaert Nijgh en Boudewijn de Groot goed kende; in de teksten van Nijgh werden zelfs volwassenen iets boven hun niveau aangesproken. Ik heb altijd van dat soort troubadours gehouden. Je had Jacques Brel en Charles Aznavour, Engelstalige equivalenten waren bijvoorbeeld Tom Waits en Randy Newman, en dan waren er nog Simon & Garfunkel met hun soms bijna epische nummers, teksten waarbij je het gevoel had dat er een groter verhaal verteld werd.”

'De kinderballade'

Tekst: Gerrit Komrij / Muziek: Boudewijn de Groot

Hij was twaalf, had rappe leden,
jongen uit de Hof van Eden,
als hij lachte, lachten luidkeels
alle leeuweriken mee.
Met zijn blikkering van tanden,
met zijn marmerbleke handen
leek hij op een tere engel
uit een sierlijk bal masqué.
Hij kon klaterhelder zingen,
en zijn haar rook naar seringen,
oh, hij was een waterprins
die in zijn pak van goudlamé
was ontstegen aan de zee.

Zij was dertien, een gazelle,
en haar naam was Annabelle,
Annabelle noemden haar
zowel de hinde als het ree.
Met haar helderrode wangen,
met haar glinsterende spangen,
leek zij in haar gazen bruidsjurk
't meest nog op een toverfee.
Blauw waren haar vreemde ogen,
blauw maar zonder mededogen,
oh, ze was een kleine meermin
die maar net, van lieverlee
was ontstegen aan de zee.

Samen, in het ochtendgloren,
wandelden ze langs het koren.
Mild en zonder ze te storen
scheen het zonlicht naar benee.
En onder de roze stralen
kuste hij haar lippen dralend
en hij zei haar wonderwoorden,
zelfs het gras luisterde mee.
Op het horen van die woorden
week voor hen gedwee het koren
en het lispelde 'wees welkom'
en bood doorgang aan de twee,
zoals eens de Rode Zee.

Toen hij, op geblaf van honden,
dagen later werd gevonden,
lag de blanke prins geschonden
in het koren zonder fee.
Met zijn dode grote ogen
keek hij roerloos naar omhoog en
langzaam ritselde zijn bloed nog
uit een gruwelijke snee.
Niemand wist meer te vertellen
hoezeer kleine Annabelle
had gehouden van haar engel
uit het sierlijk bal masqué.
Maar nog altijd ruist de zee.

Plechtig: “Dus ja, ik was dus wel klaar voor die Kinderballade.”

Taaltovenaar

“De timing was perfect, want rond diezelfde tijd kwam ik erachter dat er zoiets bestond als serieuze literatuur. Van de eerste roman die ik las, *Archibald Strohalm* van Harry Mulisch, begreep ik zo ongeveer eentiende. Toch las ik het in één ruk uit. Gefascineerd dat er boeken voor volwassenen bestonden die een totaal ander karakter hadden dan, laten we zeggen, *Reader's Digest*, voetbalbiografieën of andere non-fictie. Mijn interesse was gewekt: ik ging de bibliotheek in en begon bij mensen in boekenkasten te kijken. Ook de figuur Komrij was een nieuw fenomeen voor me. Hij dook ineens op allerlei plekken op, had overal columns, schreef over architectuur in *Vrij Nederland*. Mijn horizon verbreedde zich plotseeling enorm. Zo'n dandyachtige, scherpe gay, zo'n snerpende taaltovenaar had ik daarvoor nog nooit gezien.”

“Hoewel ik vanaf mijn elfde liedjes schreef en imitaties deed, trok Komrij's ballade me als het ware een niveau hoger. Ik herinner me nog hoe ik de tekst woord voor woord overschreef, in een poging sfeer en metrum te internaliseren. Dat doe ik trouwens nog steeds. Als ik met vulpen een gedicht van Leopold of van Nijhoff kopieer, waan ik me even, héél in de verte de dichter zelf. Een fijn gevoel. Je leert er ook echt iets van.”

Dramaqueen

“De Kinderballade diende zo'n anderhalf jaar na kennismaking als inspiratiebron voor een tekst die ik inleverde voor mijn eindexamen Nederlands. Dat was van een dramaqueen-pacifisme ... helemaal 1979. Zwaar gekleurd door het atoomgevaar waar iedereen toen enorm mee bezig was. Ik voegde er een pleidooi aan toe waarin ik beargumenteerde waarom Nederland uit de NAVO moest. Dat was nog eens iets anders dan uit de EU.

Meer dan duizend jaar geleden,
droeg de mens niet zonder reden
op z'n nek een soort van knots, het leven was een
harde zaak.
Het was vechten of creperen
en zodoende ging men leren
dat de eerste klap een daalder waard was, mits
wel stevig raak.
Spoedig kwamen boog en pijlen,
zoevend door het luchtruim zeilen,
het gemak van bronzen speren was al gauw ge-
weldig groot
en de mens, hij vocht zich dood.”

Besmuikt lachend: “Je ziet: ik was een beetje een linkse Thierry Baudet.”

“In die tijd was ik vooral bezig met rijm. Op het metrum van ‘Het hondje van Dirkie’ van Jacques van Tol bedacht ik niet veel later een lied over een hongerige museumsuppoost die afbeeldingen van eten uit groepsportretten van het Schuttersgilde begint te snijden, allemaal bedacht rond de woordspeling: ‘Hij sneed een ‘schutterstuk’ voor twee rode radijnen.’”

Rijmwoordenboek

“Toen ik Ivo de Wijs leerde kennen, kwam ik in aanraking met Jaap Bakker, die bezig was met het eerste serieuze rijmwoordenboek. Ik heb daar toen een redactionele bijdrage aan geleverd. In de eerste drukken sta ik nog vermeld onder de bedankjes. Ik was daar apetrots op, vergelijkbaar met toen ik bij *Propria Cures* werd aangenomen als redacteur. Die dingen gaven me het gevoel dat ik een beetje meedeed met de grote jongens. Het rijmwoordenboek gebruik ik overigens nog steeds; dat is op geen enkele manier overtroffen.”

“En toch ... waarom de Kinderballade me destijds zo in vervoering bracht, is niet goed uit te leggen. Met teksten is iets raadselachtigs aan de hand. Je hebt zaken als timing, uitvergroting, de toevoeging die alles in een ander licht zet, maar het is lastig te voorspellen wanneer iets werkt. Als tekstschrijver probeer je maar wat. Negen van de tien keer is het

“Je hebt zaken als timing, uitvergroting en toevoeging, maar het is lastig te voorspellen wanneer iets werkt.”

niks of hooguit aardig, bij die tiende keer kan het ineens helemaal raak zijn. Het gaat er uiteindelijk om wat iemand te melden heeft én of het op dat moment een snaar raakt bij het publiek. Bij de Kinderballade kwamen die elementen op een of andere manier samen.”

“Bij mij gaat het schrijven van teksten vooral intuïtief. Een opmerking in de kleedkamer, voorvallen in het dagelijks leven ... Er draait als het ware altijd een bandrecorder mee in mijn hoofd. Onlangs merkte ik tijdens de douanecontroles op Schiphol tegenover mijn vrouw op: ‘Als ze nu eens alleen de terroristen controleerden, zou het stukken sneller

gaan.’ Dan heb je iets te pakken. Zaak is zo’n opmerking meteen vast te leggen. Een dictafoon is daarbij handig. De oogst probeer ik vervolgens uit op vrienden of collega’s. Je krijgt dan meteen een idee of het zou kunnen werken.”

Ander daglicht

“Ik voel me het best bij satire: de krankzinnige vondst, de uitvergroting, de stellingname die een absurdistische werkelijkheid tevoorschijn tovert. In mijn shows zijn imitaties vaste prik. Ook houd ik van de opsomming. *De olieworstelaar* bevat een vijf minuten durende inventarisatie van mijn huisraad om te illustreren dat we in het Westen domweg te veel spullen hebben om – mocht daar aanleiding toe zijn – te vluchten in rubberen bootjes. Als het goed is, schuurt het en is het tegelijk grappig.”

“Soms pas ik dingen tijdens een tournee aan. In *De olieworstelaar* vertel ik bijvoorbeeld hoe ik als acteur bij een aflevering van *Baantjer* een verkrachtingsscène met Irene van de Laar moest opnemen, een scène die nogal wat voeten in de aarde had. Na de voorstelling kwam collega Niels van der Laan naar me toe om te zeggen dat het misschien nóg leuker zou zijn als uit de slotzin blijkt dat mijn zontje al die tijd op de set aanwezig was. Geweldig vondst. Nu eindig ik mijn verhaal met: ‘Dus zeg ik tegen mijn zontje: we zijn hier weg ...!’ Van Stadskanaal tot Goes valt dan een stilte van een halve seconde, pas dan komt de lach. Die ene opmerking plaatst die hele scène in een totaal ander daglicht.”

“De laatste voorstelling van *De olieworstelaar* nadert. Ik heb altijd moeite met afscheid nemen van een programma. Je kunt een show natuurlijk opnemen en terugkijken, maar de magie, het contact met de zaal, krijg je er niet mee terug. Daar doe je het tenslotte denk ik toch voor. Maar wie weet heb ik, héél misschien, ergens op mijn pad iemand bij de lurven gegrepen, zoals Komrij dat ooit bij mij deed met zijn Kinderballade.” <